

УДК 346.548

В. ПИВОВАР, кандидат філософських наук,**С. ДРАЧУК**, науковий співробітник

Інституту оперативної діяльності та державної безпеки

ФІЛОСОФСЬКІ ПРОБЛЕМИ БЕЗПЕКИ ЯК МЕТОДОЛОГІЧНА ОСНОВА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БЕЗПЕКИ ФОНДОВОГО РИНКУ

Анотація. Щодо філософських підходів до проблем визначення поняття “безпека” як соціального явища та окремих методологічних аспектів забезпечення безпеки фондового ринку.

Проблеми і питання безпеки на початку XXI століття набувають особливої значущості для кожної країни, Європейського і світового співтовариства. Адже безпека асоціюється із самою можливістю життя, його захищеністю і збереженням, розуміється як цінність і критерій розвитку.

Останніми роками опубліковано багато наукових видань з проблем безпеки, зокрема національної безпеки та її забезпечення. Більшість авторів аналізують і розкривають різні аспекти безпеки, її види, рівні, сутність риси, діалектику національної і державної безпеки, теоретичні засади забезпечення національної безпеки України, досліджуються політичні, юридичні та інші її аспекти тощо. У наукових виданнях мають місце багато підходів до вивчення проблем безпеки, але вони здебільшого розглядаються у зв'язку з необхідністю подальшої розробки проблем національної безпеки та її забезпечення в сучасних умовах, визначення місця і ролі правоохоронної системи, зокрема СБ України в цьому процесі.

У той же час деякі характеристики безпеки як соціального явища залишаються не до кінця розробленими. Недостатньо досліджені саме філософські проблеми безпеки, що не дає можливості в сучасних умовах більш глибоко розкрити актуальні проблеми забезпечення національної безпеки України та її складової – фінансової безпеки (безпеки фондового ринку). На наш погляд, допомогу в цьому може надати подальше вивчення філософських проблем безпеки як соціального явища. Автори ставлять за мету дослідити деякі, на їх погляд, важливі філософські аспекти безпеки, що дасть можливість більш глибоко оцінити сучасний стан національної безпеки України, зокрема фондового ринку, та визначити шляхи її ефективного забезпечення. З цією метою необхідно більш ретельно проаналізувати саму проблему безпеки як форми, способу, потреби і умови існування, безпеку як усвідомлене явище, соціальні умови безпеки, діалектику розвитку і безпеки тощо.

Подальше вивчення проблеми безпеки неможливо без використання філософської методології. Підходячи з цієї позиції до об'єкта дослідження, слід насамперед відзначити, що безпека у філософському розумінні має соціальний зміст і у своїх проявах несе риси соціальності й історичності, виступає сутнісною частиною практичної людської діяльності. Поза суспільством нема безпеки, і зміст її залежить від тих змін, що відбуваються в організації життєдіяльності суспільства. Наука про безпеку є частиною філософії.

Безпека з точки зору філософії безпеки є формою і способом існування. Як відзначається в роботах деяких науковців, зокрема Щуровського А.М., Яценка В.Я., існування виступає по відношенню до безпеки як родове поняття, ширше за своїм змістом [1]. Зміст, як відомо, впливає на форму, форма є відображенням свого змісту. Тому сутність

характеристик, що притаманні існуванню конкретної соціальної системи, проявляється і в системі забезпечення її безпеки.

Безпека в повному розумінні є усвідомленим явищем. Воно виступає і проявом активності і відносної самостійності суспільної свідомості по відношенню до суспільного буття. Тому уявлення, відчуття, знання, досвід про безпеку мають або виконують активну, значущу роль у суспільному житті. Усвідомлена безпека, її стан, захищеність системи впливають на зміст і розвиток будь-яких процесів: економічних, політичних, культурно-духовних. Виходячи з того, що безпека є усвідомлене явище, можна зробити висновок, що усвідомлення її необхідності обумовлює глибоке і правильне розуміння становище справ, сутності проблем, що виникають, реальних загроз, формування ефективної системи захисту як сукупності засобів, теоретичних підходів і практичних дій, які забезпечують максимально повний захист соціальної системи від всіх видів загроз або ризиків діяльності. У центрі такої системи безпеки мають місце життєво важливі інтереси особи, нації, держави. В цьому процесі проявляється розумність, сенс, необхідність усвідомленого оволодіння ідеєю безпечного існування заради подальшого розвитку соціальної системи.

Розкриваючи філософські проблеми безпеки як соціального явища, слід відзначити, що поняття про безпеку і усвідомлення її необхідності проявляється як на чуттєвому, так і на раціональному рівнях. Передчуття, негативні емоції, відчуття небезпеки, почуття самозахисту з подальшим усвідомленим формуванням системи захисту є проявом багатства людської природи, невичерпності людських якостей. Безпека – це динамічний процес, що залежить не тільки від стану, рівня розвитку тієї, чи іншої системи, а від багатства людської природи, від її психології, почуттів, настроїв, стану культурності й цивілізованості. Тому правомірно ставити проблему виявлення і розкриття сутнісних характеристик безпеки як соціального явища. До них слід віднести самодостатність, самозбереженість, забезпеченість, стабільність, існування, захищеність від загроз, гарантованість тощо. В практичній діяльності (в сфері політичній, економічній, правовій, культурній) це проявляється в стані захищеності від загроз, нарощування потенціалу безпеки існування, зміцнення надійності, поліпшенні системи захисту, створенні гарантій безпеки для розвитку соціальної системи.

Безпека не є абстрактним явищем, відірваним від конкретних умов життя. Це поняття має і у всьому проявляє свій конкретний зміст виходячи з конкретних обставин і ситуації, соціальних умов. Вона виступає як потреба людського існування взагалі, як потреба існування особи, нації, держави зокрема, тому що її функціонування пов'язано з задоволенням найважливішої потреби людини і суспільства – безпеки існування. Безпека асоціюється із самою можливістю життя, його збереженням і захистом від загроз, розуміється як цінність і критерій розвитку, пов'язана з усвідомленням комплексного та системного підходу до проблем безпеки.

В сучасній науковій літературі має місце дискусія про те, що постановка самої проблеми безпеки обумовлена наявністю загроз, тобто проблема безпеки, безпечного існування соціальної системи пов'язується до свого антиподу небезпеки чи загрози. Це є пряма протилежність. Виходячи з такої точки зору можна зробити висновок: якщо небезпеки нема, то немає потреби в безпеці, в створенні і формуванні системи захисту. Якщо є небезпека, то виникає потреба в протидії, в створенні системи захисту. Це один підхід [2]. Але є і інший. Сутність його полягає в тому, що безпека або система захисту від небезпеки повинна мати місце завжди, якщо навіть небезпеки або загрози як реалізації небезпеки і форм її прояву нема. Є такий відомий вислів: прагнеш до миру – готуйся до війни. Це крайнє, войовниче розуміння цієї проблеми. З філософської точки зору, суть проблеми полягає в

тому, що оскільки безпека є усвідомлене явище, то вона повинна бути і самозабезпеченою, і захищеною від усіляких можливих негативних втручань, негараздів, впливів і протидії. Це чітко окреслює активний характер суспільної свідомості, яка здатна прогнозувати, передбачити і уявити. Навіть можна сказати так: самозбереження є здатністю і властивістю свідомості. Прагнення до захисту – це вираз розумності системи захисту, прояв усвідомленого характеру безпеки, її соціального і морального сенсу, навіть гуманістичного. Безпека – це атрибут існування, безпечне існування повинно бути захищеним завжди, у всіх випадках, якщо навіть і небезпеки нема. Тому, на наш погляд, не правомірно пов’язувати проблему безпеки зі своїм антиподом – небезпекою.

Усвідомлення проблеми безпеки неможливе поза аналізом діалектики розвитку і безпеки. Ці важливі характеристики існування, що виступають в той же час і найважливішими функціями життєдіяльності суспільства, тісно пов’язані між собою. Повноцінний розвиток неможливий поза безпекою, має бути гарантованим і достатньо захищеним. Безпека виступає як захищеність функції розвитку будь-якої суспільної системи.

Деякі науковці при аналізі діалектики розвитку і безпеки, на наш погляд, допускають теоретичну помилку, вважаючи, що в діалектичному взаємозв’язку домінуючим є розвиток, а безпека – забезпечує цей розвиток, захищає його від загроз. Їх взаємні зміни в багатьох випадках за певних умов приводять до боротьби протилежностей, до змін самої системи, сторонами якої вони є. Гарантом ефективного розвитку будь-якої суспільної системи є забезпечення необхідних і достатніх умов для реалізації функції безпеки як форм вирішення протиріччя інтересів. Безпека як вирішення відносин інтересів розвитку і загроз цим інтересам пронизує всі напрями діяльності і функціонування соціальних систем, впливаючи на можливі рівні розвитку в тій чи в іншій сфері діяльності. За такою логікою, безпека і розвиток, тобто нове, прогресивне, суперечать одне одному. Але ж розвиток і стабільність не антиподи. Навпаки, оновлення, нарощування соціального потенціалу – запорука його стабільності, безпеки і діяльності. Тому, визначаючи безпеку взагалі, можна констатувати: це стабільне, надійне функціонування соціуму та нарощування його потенціалу, тобто розвиток. Іншими словами, розвиток і безпека – є спорідненими явищами [3].

Пронизуючи всі напрями діяльності соціальної системи і характеризуючи її ефективність, функція безпеки в пізнавальному філософському аспекті являє собою методологічну основу для теоретичних підходів і практичних дій по забезпеченню безпеки особи, суспільства, держави.

Категорія безпеки при такому підході виступає інструментом пізнання стану системи як цілісного організму, методологією аналізу якості захищеності суспільної системи, її ефективності та стійкості. Одною з таких систем є фондовий ринок – соціальне утворення з притаманними йому функціями та ознаками.

Класична філософія передбачає вміст понятійно-категорійного апарату, методів наукового пошуку та обробки його результатів, і перш за все визначення ідеології, тобто спрямування розвитку науки. Виступаючи одним із ідеологів екосистейту (науки про забезпечення економічної безпеки держави), Г.А. Пастернак-Таранушенко зауважує, що лише філософія здатна допомогти створенню стрункої та доцільної системи науково обґрунтованого забезпечення економічної безпеки [4].

У розробку засад нової науки найбільш помітний внесок зробив В. Мунтіян. В його роботах містяться нові уявлення про роль мислення у забезпеченні безпеки. Думкоформи та думкотехнології забезпечення безпеки, як доводить автор, впливають на саму людину і на соціум (суспільство). Саме думка створює та нищить безпеку. Автор пропонує через усвідомлення цього вирішувати проблеми забезпечення безпеки: “Сьогодні необ-

хідне максимальне включення до сучасної структури безпеки ресурсів думкодіяльності, вихід на нові думкопрактики і нові думкотехнології, на більш високий рівень реалій безпеки”, – пише він [5].

Усе існує у світі має природне або об’єктивне (тобто те, що виникло і існує незалежно від волі та дій людства), або штучне (чи суб’єктивне – тобто утворене людством) походження. Людство, зокрема, створило економіку (в одному з перекладів – управління господарством), фінанси та фінансову систему, управління і його засади. В основі всього, з точки зору людей, лежить безпека людини, адже саме вона утворює країну (поєднання території і населення) та суспільство (поєднання людей у систему для продовження часу власного існування). Задаючись питанням: “Що ж таке є “безпека”? Ступінь захищеності, або стан об’єктів, які захищає держава?” – Г.А. Пастернак-Таранушенко у своїй роботі доходить висновку, що безпека – це стан об’єкта захисту, який відрізняється динамічною стабільністю та своєчасною можливістю вплинути на хід подій з метою збереження цього об’єкта [6].

Але за будь-яких умов у сучасних умовах задоволення потреби у безпеці на всіх її рівнях (індивідуальному, суспільному, національному, міжнародному) передбачає застосування системного підходу щодо всебічного врахування значної сукупності факторів, одним з яких є важливість вибору такої стратегії національного розвитку, за якої досягається гармонія економічних взаємовідносин.

Таким чином, безпека, з одного боку – це тенденції розвитку й умови життєдіяльності соціуму, його структур, інститутів, які визначаються відповідними настановами (політичними, правовими та іншими), за яких забезпечується збереження їх якісної визначеності та вільне, яке відповідає їх природі, функціонування. З другого боку – це захищеність вказаного функціонування від потенційних і реальних загроз [7].

Дотримуючись класичного визначення філософії як форми суспільної свідомості, що є системою найбільш узагальнених понять про світ, місце людини в ньому, теоретичну основу світогляду, ми спробуємо викласти свої погляди щодо розуміння суті безпеки фондового ринку.

Усе в існуванні світу, держави та у житті людини має економічне підґрунтя, тому напрямів економічної безпеки багато. Корисним для подальшого дослідження, з нашої точки зору, є визначені О. Барановським поняття, а саме: безпека фондового ринку розглядається ним в межах визначення поняття “фінансово-грошова безпека” як різновиду безпеки, що має вплив на усі галузі економіки держави та ресурсної безпеки, як найбільш вразливого напрямку економічної безпеки [8]. У світі замало держав, які здатні повністю забезпечити своє існування за рахунок власних ресурсів, у тому числі фінансових, до яких, на його думку, належать і цінні папери. Водночас ми не можемо погодитися з точкою зору автора, щодо ототожнення грошей з цінними паперами. Отже, фондовий ринок представляє собою соціальне утворення, а точніше систему з притаманними лише їй елементами та взаємозв’язкам між ними. Для того щоб побудувати ефективну систему забезпечення безпеки функціонування ринку цінних паперів, необхідно чітко визначитись щодо його структури та структурних елементів. Ми вважаємо, що про безпеку певної системи може йти мова лише тоді, коли забезпечена безпека кожного з її елементів.

Зауважимо, що тільки комплексний підхід надасть змогу визначити проблему забезпечення безпеки фондового ринку в її цілісному, системному плані, виокремити питання, які потребують першочергового аналізу і вирішення. Це, в свою чергу, обумовлює необхідність переосмислення теоретичних аспектів безпеки фондового ринку в умовах трансформаційного періоду з обов’язковим акцентом на особливостях узгодження інте-

ресів держави, суспільства та прав громадян. Ринок цінних паперів є багатоаспектною соціально-економічною системою, на основі якої функціонує ринкова економіка в цілому. Світова практика свідчить, що в розвинутих країнах з ринковою економікою ринок цінних паперів пройшов значний еволюційний шлях – від хаотичності й роздрібненості до цілісності, централізації та досить жорсткого державного регулювання. Ці характеристики стали невід’ємними для всієї фінансової системи ринкових економічних відносин як у межах однієї країни, так і в міжнародних фінансово-економічних відносинах.

На початку державотворення в Україні проблеми визначення безпеки фондового ринку практично не існувало, що частково було пов’язано з повною відсутністю необхідної інфраструктури, недостатньою правовою урегульованістю питань, пов’язаних з функціонуванням ринку цінних паперів.

Сам термін “фондовий ринок” знайшов своє юридичне закріплення лише в 2006 році, що, на нашу думку, має привернути більшу увагу як філософів, так і юристів до з’ясування його природи, суті та місця в системі суспільних відносин.

Отже, ринок як філософсько-економічна категорія є сукупністю економічних відносин між певними суб’єктами з організації та купівлі-продажу певних об’єктів відповідно до законів товарного виробництва. Функцією будь якого ринку є формування попиту і пропозиції та цін на товари. Відомо, що про безпеку певної системи доречно говорити з огляду на безпеку її елементів як сутнісних її характеристик. Отже, безпека ринку має полягати в безпеці суб’єктів, відносин між ними та в безпеці самого об’єкта, з приводу якого і формуються суб’єктно-об’єктні відносини. Об’єкт як категорія філософська виражає протилежність суб’єкта в його предметно-практичній чи гносеологічній діяльності. Суб’єкт у філософському розумінні виступає носієм предметно-практичної діяльності і пізнання, джерелом активності, спрямованої на об’єкт. Якщо суб’єкт та об’єкт можуть розглядатися як величина постійна, то відносини мають перманентний характер. Певний вид відносин обирається суб’єктом з огляду на його організаційні особливості та поставлену ним мету. За цих умов може йти мова саме про організаційно-економічні відносини, що пов’язані з організацією роботи певного суб’єкта.

Що ж представляє собою безпека фондового ринку? Фондовий ринок (ринок цінних паперів) у чинному законодавстві розглядається як сукупність учасників фондового ринку та правовідносин між ними щодо розміщення, обігу та обліку цінних паперів і похідних (деривативів).

Виходячи з визначення фондового ринку та дотримуючись раніше викладених нами підходів до безпеки ринку, доходимо висновку, що його безпека полягає в тримірному вимірі безпеці: учасників *, правовідносин та цінних паперів **.

Характерною рисою фондового ринку є те, що правовідносини, що виникають між його учасниками, можуть визначатися не тільки їх організаційною формою та метою діяльності, а й ознаками самого цінного папера.

* Учасниками фондового ринку є: емітенти, інвестори, самоврядні організації, професійні учасники фондового ринку

** В Україні в цивільному обороті можуть бути такі групи цінних паперів: 1) пайові цінні папери: а) акції; б) інвестиційні сертифікати; 2) боргові цінні папери: а) облігації підприємств; б) державні облігації України; в) облігації місцевих позик; г) казначейські зобов’язання України; р) ощадні (депозитні) сертифікати; д) векселі; 3) іпотечні цінні папери: а) іпотечні облігації; б) іпотечні сертифікати; в) заставні; г) сертифікати ФОН; 4) приватизаційні цінні папери; 5) похідні цінні папери; 6) товаророзпорядчі цінні папери.

Структурування цінних паперів за групами не є випадковим. Із кожної групи цінних паперів випливають певні права та обов’язки, тобто характерні риси правовідносин.

Ми не погоджуємось як з наведеним переліком учасників фондового ринку, так і з самим змістом правовідносин між ними, що можуть виникати лише щодо розміщення, обігу та обліку цінних паперів.

Оскільки фондовий ринок є утворенням соціальним, то певний вплив на його формування має людина. Вона в цьому випадку виступає не як біологічна істота, а як суб’єкт розробки та реалізації певної економічної політики. Тобто мова йде про державні утворення, що наділені відповідними повноваженнями по відношенню до фондового ринку.

Детальний аналіз теоретичних підходів до визначення інфраструктури фондового ринку дав нам можливість дійти висновку про те, що головними елементами фондового ринку беззаперечно є суб’єкти правовідносин, в тому числі учасники фондового ринку та об’єкти (самі цінні папери), з приводу яких між ними (суб’єктами) і виникають певні стосунки.

Висновок. Враховуючи вищевикладене, з філософської точки зору, під безпекою фондового ринку слід розуміти діалектичний взаємозв’язок стану захищеності та сталого розвитку як його елементів, так і системи в цілому.

З філософсько-правової точки зору, безпека фондового ринку – це стан захищеності цінних паперів, прав та інтересів учасників фондового ринку і правовідносин між ними, що має забезпечити сталий розвиток фондового ринку та окремих його елементів.

Отже структура безпеки фондового ринку виглядає доволі складною, що об’єктивно потребує визначення науково обґрунтованих підходів до системи її забезпечення. Забезпечення безпеки – найголовніша справа людини і людства (адже без цього неможливе їхнє існування), що зумовлює необхідність подальшого наукового дослідження як самого поняття “забезпечення безпеки фондового ринку”, так і окремих його елементів.

Використана література

1. Ященко В.А., Щуровський А.М. Національна та державна безпека: діалектика взаємозв’язку. Державна безпека України // Науково-практичний збірник. – 2004. – № 1. – С. 19-20.
2. Ліпкан В. Безпекознавство. – К., Європейський університет, 2002. – С. 57.
3. Ященко В.А., Щуровський А.М. Щодо визначення поняття “державна безпека”: методологічний зріз. Концептуальні засади забезпечення державної безпеки України: Матеріали науково-практичної конференції від 29 червня 2004 року. – С.11-12.
4. Г.А. Пастернак-Таранушенко. Філософія науки про економічну безпеку держави //Актуальні проблеми економіки. – 2001. – № 5-6.
5. Мунтіян В.І. Економічна безпека України. – К.: Вид-во КВІЦ, 1999. – 464 с.
6. Г.А.Пастернак-Таранушенко. Економічна безпека держави. Методологія забезпечення: Монографія. – К.: Київський економічний інститут менеджменту, 2003. – 320 с.
7. Ситник Г. Безпека як інтегральна характеристика розвитку соціальних систем // Державне управління в Україні: реалії та перспективи: Зб. наук. праць. – К., 2005. – С. 278-282.
8. Барановський О.І. Фінансова безпека фондового ринку // Фінанси України. – 1999. – № 1. – С. 23-38; Економіка. Фінанси. Право. – 1998. – № 11. – С. 12-19.

~~~~~ * * * ~~~~~